

**ՀՈՎԱՅԹՅԱՆ ԼԵՎՈՆ
(ԶՀԻ)
ԹՈՒՐԻՔԻԱՅԻ ՏԻԵԶԵՐԱԿԱՆ ՆԱԽԱԳԾԻ ԵՎ ՀԱԿԱՕՂԱՅԻՆ
ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ, ՀՐԹԻՈՒՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԵՐԻ
ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՁ**

Թուրքիայի զինված ուժերի (այսուհետ՝ ՁՈՒ) արդիականացման լայնածավալ ծրագրի համատեքստում ռազմավարական կարևորություն է ներկայացնում տիեզերական հետազոտությունների ազգային հավակնոտ նախագիծը, որը նախատեսում է տիեզերքի ուսումնասիրման համար անհրաժեշտ ենթակառուցվածքի ստեղծում: Թուրքական «Տիեզերական նախագիծը» առաջադրել է այդ երկրի Ազգային անվտանգության խորհուրդը (թուրք. Milli Güvenlik Kurulu), մշակվել Թուրքիայի գիտության եւ տեխնոլոգիայի բարձրագույն խորհրդի կողմից և հետագայում լայնորեն ուսումնասիրության ենթարկվել պաշտպանական արդյունաբերության գործադիր կոմիտեի նիստերում: Ծրագրի իրականացումը դրված է Թուրքիայի գիտական և տեխնոլոգիական հետազոտությունների խորհրդի (TÜBİTAK) վրա, որը պետք է համագործակցի ՁՈՒ գլխավոր շտաբի, ռազմաօդային ուժերի, տրանսպորտի նախարարության, ինչպես նաև համալսարանների հետ: 2006 թ. Թուրքիան ձեռնամուխ է լինում մոլորակների շարժումների և տիեզերական գործընթացների մշտական ուսումնասիրմանը¹:

Ծրագրի առաջին գործնական քայլը եղավ 2001թ. նախարարների խորհրդի որոշմամբ Թուրքական տիեզերական գործակալության (թուրք. Türk Uzay Kurulu) ստեղծումը, իսկ 2002թ. ընդունվեց «Ազգային տիեզերական գործակալության մասին» օրենքը: Նույն թվականին այդ նպատակներով հատկացվեց շուրջ 250 մլն ԱՄՆ դոլար:

Թուրքիայի պատմության մեջ առաջին անգամ ակտիվ քայլեր են ձեռնարկվում սեփական արբանյակային համակարգի ստեղծման ուղղությամբ: Հավակնոտ այդ ծրագիրը նախատեսված է ավարտին հասցնել 2015թ.: Ծրագրով, մասնավորապես, նախատեսված է մինչև 2010թ. թուրքական ռազմաօդային ուժերի սպաներից պատրաստել վեց տիեզերագնացներից բաղկացած ջոկատ և մինչև 2012թ. կառուցել ազգային տիեզերակայան: 2012թ. Թուրքիան միանալու է Եվրամիության տիեզերական ծրագրին, սակայն հիմնական շեշտը դրվելու է Լուսնի վրա տիեզերական բազայի ստեղծման և այնտեղ տեղակայվելիք համակարգերի օգնությամբ սահմանակից Հյուսիսային Իրաքում բուրդ գինյալների տեղաշարժերի մասին տվյալներ ստանալու վրա: Տիեզերական հետախուզության տեղեկատվության շնորհիվ թուրքական բանակը կանխարգելիչ միջոցներ կարող է ձեռնարկելու

երկիր գրոհայինների ներթափանցում թույլ չտալու համար, ինչպես նաև ապահովելու է տարանցիկ մավթամուղների ու գազամուղների անվտանգությունը²:

Տիեզերակայանի շինարարությունն իրականացվելու է Հյուսիսում (ԱՄՆ) NASA-ի և Բայկոնուրում (Վազախստան) Ռուսաստանի տիեզերական գործակալության տիեզերանավերի արձակման գործող կենտրոնների վարձի հաշվառմամբ: Մինչև 2012թ. մախատեսված է ավարտել մեկնարկային համակարգի շինարարությունը, որի մպատակով Անկարայի, Մերսինի, Անթաիայի եւ Իզմիրի վիլայեթներում ուսումնասիրվում են հարմար տեղանքները³:

Այն Թուրքիայի կողմից դիտվում է որպես ռազմավարական կարևորության մախագիծ, ինչն առնչվում է քաղաքական, ռազմական, անվտանգության, զիտության ու տնտեսության ոլորտներին: Այն ենթադրում է ինչպես քաղաքացիական, այնպես էլ ռազմական բաղադրիչներ: Ընդհանուր առմամբ այդ մախագիծը մախատեսում է քաղաքացիական-ռազմական կիրառում՝ ներառելով մաև օդային-տիեզերական պաշտպանության համակարգ⁴:

Տիեզերական մախագծով մախատեսվում է միանգ Շվրոպական տիեզերական ծրագրին, 2008թ.՝ բարձր հեռահարության տիեզերանավերի մախագծում և մշակում, տիեզերագնացների պատրաստման ուսումնական ծրագրերի իրականացում, 2009թ.՝ արձակման համակարգի, մոր հրթիռների և հետախուզական արբանյակների արտադրություն, 2010թ.՝ հատուկ հեռադիտակների ձեռքբերում, 2012թ.՝ ազգային տիեզերակայանի կառուցում և 2014թ.՝ «Ազգային հետազոտությունների արբանյակի» արձակում տիեզերք⁵:

Թուրքիայի պաշտպանական արդյունաբերության խորհուրդը ամերիկյան արբանյակային ծառայություններից հրաժարվելու մպատակով սկսել է հետախուզության եւ հսկողության սեփական արբանյակային համակարգի ստեղծման աշխատանքները՝ շուրջ 200 մլն դոլար ընդհանուր արժեքով: Ենթադրվում է, որ գործարկվելիք այդ համակարգը ռազմավարական դերակատարություն կունենա, հատկապես, Քրդական լսխատավորական կուսակցություն կազմակերպության գործունեության հարցում հետախուզություն ապահովելու գործում⁶:

Առաջին թուրքական «Göktürk RFP» անունը կրող արբանյակային հետախուզական համակարգը կազմված կլինի էլեկտրասպտիկական հսկիչ ուղեծրային արբանյակից եւ մեկական անշարժ ու շարժական երկրային կայաններից: Արտասահմանյան ընկերությունների հետ միասին մրցույթին որպես հիմնական ընկերություն հրավիրվել է մաեւ Թուրքիայի օդագնացության և տիեզերագնացության ընկերությունը (TAI): Ենթադրվում է, որ բարձր հստակությամբ նկարներ երկիր ուղարկելու համար մախատեսված արբանյակի ծրագրի իրագործմանը

կմասնակցեն թուրքական տեղական՝ TAI, ASELSAN ընկերություններն ու Թուրքիայի զինական և տեխնոլոգիական հետազոտությունների խորհուրդը: Թուրքիայի ռազմաօդային ուժերի կողմից «առաջնային ծրագիր» հռչակված արբանյակի ստեղծման հայտամրցումում պատրաստվում են հաղթել արբանյակային արտադրության մեջ մասնագիտացված ամերիկյան, ֆրանսիական, իտալական, իսրայելական, ճապոնական, կորեական և այլ ռազմարդյունաբերական ընկերություններ: 600-650 կմ բարձրության ուղեծրում տեղակայվելիք այդ արբանյակը թուրքական ՁՈՒ-ին կծառայի 4-6 տարի⁷:

Վերջին տարիներին Թուրքիան մտադիր է հիմնովին արդիականացնել երկրի հակաօդային պաշտպանության (ՀՕՊ) համակարգը և զարգացնել ռազմական գործողությունների սեփական հսկահրթիռային պաշտպանությունը (ՀՀՊ): Դա շատ բանով կապված է սպառազինությունների աճող մրցավազքի և զանգվածային ոչնչացման զենքի (ՁՈՁ) ու հրթիռային տեխնոլոգիաների տարածման խնդիրների հետ Մերձավոր Արևելքում⁸:

Մասնավորապես 2006թ. հունիսին Թուրքիայի պաշտպանական արդյունաբերության գործադիր կոմիտեի նիստում պաշտոնապես որոշվեց սկսել ՀՀՊ եւ ՀՕՊ արդիականացման լայնածավալ ծրագրի իրագործումը⁹:

Մասնավորապես 2006թ. սկզբին վարչապետ Էրդողանի գլխավորությամբ պաշտպանական արդյունաբերության քարտուղարության գործադիր կոմիտեն որոշում կայացրեց հեռահար ՀՕՊ համակարգերի ձեռքբերման համար: Հայտամրցույթին մասնակցում են ամերիկյան (Patriot)-ը, ռուսական (C-300ՈՒՄՅ-2 Փաթորտ)-ը և ամերիկա-իսրայելյան համատեղ արտադրության (Arrow-2)-ը: Թուրքիան պլանավորում է 2006-2009թթ. ընթացքում գնել մեծ հեռահարության 4 համակարգ՝ 800 մլն դոլար ընդհանուր արժողությամբ, իսկ 2010-2014թթ. գրեթե նույն արժողությամբ ձեռք բերել հսկահրթիռային պաշտպանության հեռանկարային 4 համակարգեր: Ռուսական կողմի հետ Թուրքիայի ռազմական ներկայացուցիչները ռուսական գործարան կատարած այցի ընթացքում քննարկել են նաեւ պաշտպանական տեխնոլոգիաների ոլորտում երկկողմ համագործակցությանը վերաբերող հարցեր¹⁰: Երկար ժամանակ վերջնական որոշում չէր կայացվում և 2008թ. մայիսին պաշտպանական արդյունաբերության գործադիր կոմիտեն վերջնականապես վերահաստատեց ՀՕՊ հեռահար համակարգերի ձեռքբերման անհրաժեշտությունը, որի ընթացքում հաստատվեց նաև չինական համակարգի մասնակցությունը հայտամրցույթին¹¹:

2006թ. օգոստոսին Թուրքիայի պաշտպանության նախարար Վեջդի Գյոնուլը հայտարարեց, որ պատրաստվում են օտարերկրյա

ռազմական գնումների ուղիներով ԱՄՆ-ից 139 մլն դոլար արժողությամբ SLAM-ER տիպի 50 հրթիռներ գնել: Ըստ աղբյուրների՝ Գլխավոր հաստատել է Թուրքիային այդ քանակի հրթիռներ վաճառելու հարցով ԱՄՆ պաշտպանության և անվտանգության համագործակցության վարչության կողմից ԱՄՆ կոնգրես դիմելու մասին լուրը: Նոր գնվելիք այդ հրթիռները նախատեսված են հեռահար գործողության և օդից ցամաք հարվածներ հասցնելու համար¹²:

Նույն թվականի ապրիլի վերջին Պենտագոնը տեղեկացրել էր ԱՄՆ Կոնգրեսին, որ ծրագրել է ընդհանուր առմամբ 162 մլն դոլար արժողությամբ 50 հատ «AGM-84K SLAM-ER Cruise» կոչված հրթիռներ, դրանց սպասարկման համար ռազմական բաղադրամասեր և ծառայություններ վաճառել Թուրքիային, որոնք F-16 ինքնաթիռների միջոցով կարող են հարված հասցնել ցանկացած օբյեկտի¹³:

2006թ. օգոստոսին հրապարակված տեղեկատվության համաձայն՝ ԱՄՆ-ը առանձին բանակցություններ էր վարում Թուրքիայի հետ՝ «Patriot Advanced Capability-3» մակնիշի կատարելագործված 6 զենիթահրթիռային կայանքների վաճառքի շուրջ, որի արժեքը կազմում է շուրջ 1 մլրդ դոլար¹⁴:

Ամերիկյան առաջատար Lockheed Martin ընկերությունը բանակցություններ էր վարում թուրքական Aselsan և Roketsan ռազմարդյունաբերական ընկերությունների հետ՝ տեխնոլոգիաների տրամադրման շուրջ: Սպասվում էր, որ Թուրքիայի պաշտպանական արդյունաբերության քարտուղարությունը կհրապարակի փոքր հեռահարության հրթիռային պաշտպանության համակարգերի ծրագրի վերաբերյալ իր պայման-առաջարկությունները՝ նախագծին հետաքրքրություն դրսևորող օտարերկրյա ընկերությունների համար: Նախատեսվում էր, որ Թուրքիան այդ հրթիռային համակարգերի առաջին գործարքից հետո կգնի երկրորդ համակարգը: «Patriot»-ը նախատեսված է ինքնաթիռների և թևավոր հրթիռների դեմ օգտագործելու համար, բայց կարող է վնասագործել նաև հեռահար բալիստիկ հրթիռները: Ըստ ռազմական վերլուծաբանների՝ վերոնշյալ համակարգը կարող է մրցել ռուսական S-300 եւ S-400 ՀՕՊ համակարգերի հետ¹⁵:

Թուրքիայի հրթիռային համակարգերի արդիականացման ծրագրի շրջանակներում 2006թ. վերջին պաշտպանական արդյունաբերության քարտուղարությանը առաջարկ-փաթեթ ներկայացվեց հարավաֆրիկյան Denel ընկերության կողմից, որն առաջարկում էր «երկիր-երկինք» դասի Umkhonto կոչվող հրթիռներ վաճառել այդ երկրին: Նման առաջարկի հետ կապված տխնոլոգիական հնարավորություններն ու պայմաններն ուսումնասիրվել են Roketsan ընկերության մասնագետների կողմից Հարավաֆրիկյան հանրապետություն կատարած այցի ընթացքում: Շուրջ 130 կգ

ընդհանուր քաշով, 23 կգ ծանրությամբ ռումբ կրող եւ 12 կմ հեռահարության առաջ հրթիռը կարող է միաժամանակ 8 թիրախների հարվածել¹⁶:

Գրեթե նույն ժամանակահատվածում տեղեկատվություն եղավ, որ ամերիկյան Textron Systems ընկերությունը, որն ակտիվորեն համագործակցում է ԱՄՆ ռազմաօդային ուժերի հետ, Թուրքիային է վաճառելու ցամաքային և հատկապես ծովային ռազմական գործողությունների համար «անկրկնելի» CBU-105 տիպի կառավարվող հրթիռներ՝ այդ երկրի ռազմաօդային ուժերի F-16 ռմբակոծիչների վրա տեղադրելու համար¹⁷:

2007թ. հունվարին Պաշտպանության արդյունաբերության քարտուղարությունը ցամաքային ուժերի հրամանատարության սպառազինության ուժեղացման շրջանակներում 80 հատ միջին հեռահարության հակատանկային հրթիռային համակարգերի (յուրաքանչյուր այդ զենքի համակարգի զվիսին 10 արձակվող հրթիռ, ընդհանուր առմամբ 800 հրթիռ) (OMTAS) ձեռքբերման նպատակով մրցույթ հայտարարեց, որին մասնակցում էին ինչպես տեղական, այնպես էլ արտասահմանյան ընկերությունները¹⁸: Երկար ձգձգումներից հետո թուրքական կողմը կատարեց իր վերջնական ընտրությունը և չնայած, որ թուրքական սպառազինության հիմնական մասը ամերիկյան և իսրայելական արտադրության են, այնուամենայնիվ նախապատվությունը տրվեց ռուսականին: 2008թ. ապրիլին Թուրքիայի Ռազմական արդյունաբերության գործադիր կոմիտեի նիստում հաստատվեց միջին հեռահարության հակատանկային հրթիռային համակարգերի ձեռքբերման 200 մլն դոլար արժողության ծրագիրը, որտեղ թուրք զինվորականները նախապատվությունը տվեցին ռուսական «Ռոսորոտնէքսպորտ»-ին պատկանող «Корнет» համակարգին: Նախատեսվում է ձեռք բերել 80 այդպիսի համակարգ և 800 հրթիռ: Հայտամրցույթին մասնակցում էին ամերիկյան Raytheon Tow կոնսորցիումը և իսրայելական Rafael պետական արդյունաբերական ընկերությունը, որոնց մերժումը կապված է ավելի շատ այդ երկրների նկատմամբ քաղաքական ճնշում գործադրելու Թուրքիայի մարտավարական քայլի հետ¹⁹:

2007թ. հուլիսի թուրքական աղբյուրների տեղեկատվության համաձայն՝ ԱՄՆ Կոնգրեսը հավանություն է տվել Պենտագոնին՝ Թուրքիային վաճառել շուրջ 51 Block II Tactical Harpoon հականավային հրթիռներ, ինչպես նաև առանձին սարքավորումներ և անհրաժեշտ ծառայություններ տրամադրել 159 մլն դոլար ընդհանուր արժողությամբ: Ձեռքբերվելիք հրթիռներն օգտագործվելու են երկրի ռազմածովային ուժերի (այսուհետ՝ ՌԾՈՒ) կողմից՝ թարմացնելով և ավելի ուժեղացնելով ՌԾՈՒ գոյություն ունեցող հրթիռային արսենալը²⁰:

«Տիեզերական նախագիծը», ինչպես նաև հրթիռային համակարգերի նորագույն տեսակների ձեռքբերումն ու արդիականացումն ընդհանուր առմամբ տեղավորվում են Թուրքիայի ԶՈՒ համընդհանուր արդիականացման, ինչպես նաև նորագույն ռազմական տեխնիկայի, սպառազինության ձեռքբերման և ռազմական արդյունաբերության զարգացման ռազմավարության ընդհանուր ծրագրերի մեջ²¹:

Թուրքիայում, ինչպես նաև տարածաշրջանում քրդական հիմնախնդրի առկայությունը, մերձավորարևելյան տարածաշրջանում վտանգավոր և անկանխատեսելի զարգացումները, թուրք-հունական լարված հարաբերությունները, Կիպրոսի հիմնախնդիրը, Իրանի միջուկային ծրագիրն ու դրա շուրջ ստեղծված միջազգային իրադրությունը, որոնք որպես հավանական մարտահրավերներ նշված են 2005թ. աշնանն ընդունված «Ազգային անվտանգության քաղաքականության փաստաթղթում», այդ երկրի համար առաջնահերթ են դարձնում տարածաշրջանում ռազմական գերակայության ապահովումը, սեփական հզոր հրթիռային պաշտպանության համակարգի առկայությունը:

LEVON HOVSEPYAN
(IPR)

ON THE PROBLEM OF TURKEY'S "SPACE PROJECT" AND MODERNIZATION OF AIR-DEFENCE AND MISSILE SYSTEMS

In the process of modernization of the Turkish Armed Forces a strategic importance is given to the ambitious program of space research which pre-supposes creation of necessary infrastructures for studying the space.

For the first time in Turkey's history active steps are being carried out for creating own satellite system. The ambitious program approved by the country's National Security Council is expected to be completed in 2015. Turkish Defense Industrial Council has started works on creating its own satellite system of investigation and control. Together with foreign companies Turkish Aeronautics and Space Flight Company (TAI) has been invited as a main company to participate in the tender.

During the recent years Turkey is planning to completely modernize the anti-air defense system of the country and develop own anti-Missile defense. In June 2006 in the session of the Executive Committee of Turkey's Defense Industry it was officially decided to start the implementation of Anti-Missile Defense and Air Defense program. "Space Project", as well as acquiring new types of racket systems and the modernization, overall, are part of Turkey's general program of complete modernization of Armed Forces.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. [http:// www.rcgnum.ru](http://www.rcgnum.ru), 06.11.2006.
2. Yeni Safak. 08.01.2007.
3. [http:// www.rcgnum.ru](http://www.rcgnum.ru), 06.11.2006.
4. Savunma Havacılık ve Uzay Sanayii Panel Raporu/Ek-5, (Türk Uzay Sektörüne İlişkin Değerlendirmec), [http:// www.vizyon2023.tubitak.gov.tr](http://www.vizyon2023.tubitak.gov.tr)
5. IDEF 05, <http://www.thcnewanatolian.com>
6. Aksam, 20.07.2006.
7. Նույն տեղում:
8. Մինոսյան Ս., Իսրայելա-թուրքական ռազմաքաղաքական համագործակցությունը քրդական հիմնախնդրի համատեքստում, «21-րդ դար», N 4, Եր., 2006, էջ 86:
9. Turkish Daily News, 01.04.2007.
10. Правительство Турции приняло решение о проведении тендера на закупку средств ПВО большой дальности; <http://www.arms-tass.ru>; 21.02.2006.
11. Միջև հիմա թուրքական քանակում մարտական հեթապահության մեջ չկան մեծ հեռահարության ՀՕՊ համակարգեր: Ներկայումս Թուրքիայի օդային տարածքը հսկում են փոքր հեռահարության Rapier և Stinger հրթիռային համակարգերը, ինչպես նաև միջին հեռահարության I-Hawk արդիականացված հրթիռակայանները: Թուրքական աղբյուրների համաձայն՝ որոշ առումներով նախապատվությունը տրվում է ռուսական համակարգերին, սակայն այդ խնդրի շուրջ դեռևս վերջնական մոտեցում չկա: Չեղբերվելիք ՀՕՊ համակարգերից երկուսը նախատեսվում է մարաական հեթապահության դնել Անկարայի և Սաամբուլի օդային տարածքները հսկելու համար: [http://www.ssm.gov.tr/](http://www.ssm.gov.tr/TR/dokumantasyon/basinbulteni/Pages/20080501.aspx) TR/dokumantasyon/basinbulteni/Pages/20080501.aspx.
12. Milliyet, 10.08.2006.
13. Թուրքական մամուլի հաղորդմամբ՝ ամերիկյան հայկական եւ հունական լրբբները ձեռնարկումներ էին սկսել ռազմական այդ գործարքը խոչընդոտելու համար: Նրանք նամակ էին հղել կոնգրեսի ռազմական ծառայությունների եւ միջազգային հարաբերությունների համձեռնաժողովներին եւ առանձին կոնգրեսականներին, որտեղ ասվում է, որ զենքերի վաճառքով ռազմական հավասարակշռությունը Կիպրոսում կխախտվի, եւ որ այդ զենքերով հնարավոր է Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորման հարցում Ադրբեջանին աջակցող Թուրքիան սպառնա Հայաստանին: Ասվում էր, որ այդ վաճառքը չի կարող ծառայել ԱՄՆ շահերին եւ արժեքներին, եւ որ հրթիռների վաճառքի հետ կապված ծրագիրը պետք է վերանայվի: Տե՛ս Milliyet, 15.05.2006.
14. <http://www.azatutyun.am>, 26.08.2006.
15. Turkish Daily News, 01.04.2007.
16. [http:// www.gbulctn.ssm.gov.tr](http://www.gbulctn.ssm.gov.tr), 10.10.2006.
17. [http:// www.gbulctn.ssm.gov.tr](http://www.gbulctn.ssm.gov.tr), 05.11.2006.
18. [http:// www.gbulctn.ssm.gov.tr](http://www.gbulctn.ssm.gov.tr), 05.02.2007.
19. [http:// www.gbulctn.ssm.gov.tr](http://www.gbulctn.ssm.gov.tr), 11.04.2008.
20. <http://www.ssm.gov.tr/TR/dokumantasyon/basinbulteni/Pages/20070702.aspx>
21. Թուրքիայի ՋՈւ արդիականացման մասին տե՛ս Լևոն Հովսեփյան, Թուրքիայի ՋՈՒ արդիականացման խնդրի շուրջ, Մերձավոր Արեւելք, հ.3, Ջանգալ-97, Եր., 2006: Լևոն Հովսեփյան, Թուրքիայի ռազմաարդյունաբերական համալիրի զարգացման և զինված ուժերի արդիականացման ռազմավարությունը, Անվտանգության ու պաշտպանության հիմնախնդիրները, «Քաղաքական հետազոտությունների ինստիտուտ», Վերլուծական նյութեր 1, Եր., 2007: